

Πέντε ψυχοδυναμικές απόψεις για τον άνθρωπο

Γιώργος Πιπερόπουλος

Δρ Κοινωνιολογίας – Ψυχολογίας
Καθηγητής Επικοινωνίας και Πρόεδρος Τμήματος Οργάνωσης
και Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Οι πολυεπίπεδες και πολυσύνθετες κοινωνίες στις οποίες ζούμε, ο σύγχρονος τρόπος ζωής, οι μεταλλαγμένες συνθήκες διαβίωσης και η κατάρρευση παραδοσιακών προτύπων συμπεριφοράς έχουν φέρει στο προσκήνιο της επικαιρότητας την ανάγκη να προσερχόμαστε συχνά στα γραφεία των ειδικών επιστημόνων της συμπεριφοράς που ασχολούνται με θέματα διαπροσωπικών και ανθρωπίνων σχέσεων, ζητώντας τη συμβουλή του επικοινωνιολόγου, του κοινωνιολόγου, του ψυχολόγου.

Οι περισσότεροι επιστήμονες της συμπεριφοράς συμφωνούν στη διαπίστωση ότι οι εμπειρίες που ο καθένας και η καθεμιά μας αποκτάμε μέσα στις πρώτες δύο δεκαετίες της ζωής συμβάλλουν καθοριστικά στην παγίωση σταθερών τρόπων σκέψης, συναισθηματικών αντιδράσεων και συμπεριφοράς. Τα ώριμα άτομα, σε αντίθεση με τους εφήβους που βρίσκονται σε κατάσταση εξέλιξης – «στο γίγνεσθαι»–, επιδεικνύουν σημαντική σταθερότητα στον τρόπο, στο στίλ ζωής και δράσης.

Ενώ στην ορθόδοξη ψυχοδυναμική θεωρία ο πυρήνας γύρω από τον οποίο σχηματίζεται η προσωπικότητα του κάθε ατόμου και αντίστοιχα και ο χαρακτήρας του είναι η τόσο πολυσυζητημένη πλέον **σεξουαλικότητα**, στη θεωρία του μαθητή του Freud, του **Alfred Adler** (του πρώτου ρεβιζιονιστή του Φροϋδισμού) το επίκεντρο αποτελεί ένα **πανανθρώπινο αίσθημα κατωτερότητας**. Ο Άντλερ υιοθέτησε την άποψη ότι οι βασικές δομές συμπεριφοράς, το στίλ ζωής του ατόμου διαμορφώνεται μέσα στα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής του και παγιώνεται γύρω στο τέλος της εφηβείας, αντίθετα με τον δάσκαλό του, τον Φρόιντ ο οποίος πίστευε ότι η σεξουαλικότητα ήταν το κλειδί. Επιπρόσθετα ο Άντλερ υποβάθμισε

τον καθοριστικό ρόλο της σεξουαλικότητας και έδωσε κεντρική σημασία στον ρόλο που διαδραματίζει η έμφυτη τάση του ατόμου **για δημιουργία ενός συμπλέγματος κατωτερότητας**. Πώς γεννιέται αυτό το αίσθημα;

Το παιδί, το κάθε παιδί, μικρό και αδύναμο στην αντιπαράθεσή του με τους ενήλικους του περιβάλλοντός του, οικείους, συγγενείς, φίλους ή τρίτους, αισθάνεται σωματικά και μυϊκά αυτό που πραγματικά είναι – δηλαδή ασθενέστερο, μικρότερο, υποδεέστερο. Οι γονείς του, όπως οι γονείς του κάθε παιδιού που από αμάθεια ή αγέλεια ή για λόγους παιχνιδιού ειρωνεύονται συχνά το παιδί, του δείχνουν αδιαφορία ή το αντιμετωπίζουν με έλλειψη στοργής, τείνουν να ενισχύσουν τα συναισθήματα κατωτερότητας που αισθάνεται το παιδί.

Ο ρόλος της μητέρας είναι κεντρικός στη θεωρία του Άντλερ για δύο κυρίως λόγους: εάν η μητέρα είναι εξαιρετικά απαιτητική απέναντι στο παιδί, ενισχύει υπέρμετρα τα υποκειμενικά του συναισθήματα κατωτερότητας. Εάν πάλι η μητέρα είναι υπερβολικά προστατευτική, το εμποδίζει να κατανοήσει σωστά και να αξιολογήσει ορθά το περιβάλλον και τις απαιτήσεις της ζωής θεωρώντας τον εαυτό του επίκεντρο της προσοχής τρίτων και του δημιουργεί ψευδαισθήσεις παντοδυναμίας. Η σταθερή αναζήτηση δύναμης και εξουσίας – αντίδοτα για τα θεμελιακά συναισθήματα αδυναμίας και κατωτερότητας που διακατέχουν το παιδί – οδηγεί το άτομο στην ανεδαφική θεώρηση παντοδυναμίας του, **σύμπλεγμα ανωτερότητας**, ή το καθλώνει στη φοβική θέση της αδυναμίας των παιδικών του χρόνων οπότε και εστιάζεται το **σύμπλεγμα κατωτερότητας**.

Ένας άλλος συνεργάτης του Φρόιντ που επίσης αντιπαράταχθηκε στις απόψεις του πατέρα

της Ψυχανάλυσης για τον θεμελιακό και καθοριστικό ρόλο της σεξουαλικότητας ήταν ο **Karl Jung**. Στην προσπάθειά του να ισορροπήσει τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος με τον δυναμισμό των υποκειμενικών του αναγκών το άτομο, σύμφωνα με τον Γιουνγκ, υιοθετεί και με τη συμπεριφορά του προβάλλει στον έξω κόσμο, στους τρίτους, έναν από τους **δύο πιθανούς τύπους χαρακτήρα και προσωπικότητας: τον αποκαλούμενο εξωστρεφή ή τον αποκαλούμενο εσωστρεφή**.

Διευθετώντας τις λειτουργίες σκέψης, αισθημάτων, συναισθημάτων και λογικής το άτομο προσανατολίζεται προς οντότητες αντικειμενικές (εξωστρέφεια) ή κλείνεται στον εαυτό του ασχολούμενο με οντότητες υποκειμενικές (εσωστρέφεια). Αναλυτικότερα, ο εξωστρεφής χαρακτήρας ζει σύμφωνα με τις εξωγενείς πιέσεις. Το ενδιαφέρον και η προσοχή του στρέφονται στα δεδομένα του περιβάλλοντός του και η συμπεριφορά του είναι χαρακτηριστικά κονφορμιστική με τους γραπτούς και άγραφους κανόνες του κοινωνικού συστήματος. Αντίθετα, ο εσωστρεφής χαρακτήρας αμυνόμενος στα πρόσωπα και τις συμβολικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος εντείνει την υποκειμενικότητα της ύπαρξής του.

Η ειδοποιός διαφορά στη θεωρία του **Otto Rank** είναι η έννοια της βούλησης — ή της ανθρώπινης θέλησης — την οποία ο Ρανκ θεωρεί ως τη «θετική οργάνωση και ολοκλήρωση των υποκειμενικών αναγκών του ατόμου σε σχέση δημιουργικής εξισορρόπησης τους με τις απαιτήσεις του περιβάλλοντος». Αντιπαρερχόμενος την κλασική φροϋδική έννοια της σεξουαλικότητας ο Ρανκ εισήγαγε μια νέα διάσταση στο σεξ, και συγκεκριμένα: εφόσον το σεξ αποτελεί τη φυσική μέθοδο μείωσης των συγκρούσεων που απειλούν τη βούληση, συχνά δρα αρνητικά καθώς απειλεί το άτομο καθιστώντας το υποχείριο ενός άλλου που του προσφέρει σεξουαλικές ικανοποιήσεις.

Στη θεωρία του Ρανκ η διαφοροποίηση ανδρών-γυναικών θεμελιώνεται στη σεξουαλική τους σχέση. Οι άνδρες αδυνατούν να αποδεχθούν το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι «θνητό και εφήμερο ον» και το σεξουαλικό ένστικτο, υπενθυμίζοντας την εφήμερη φύση της ζωής, δημιουργεί στους άνδρες αίσθημα έντονου φόβου. Για τον λόγο αυτό οι άνδρες — ικανοποιώντας υποκειμενικές ανάγκες του ΕΓΩ τους — πασχίζουν

για εξουσία και δημιουργικότητα. Οι γυναίκες, αντίθετα, αποδέχονται το σεξ ως έκφραση της διαιώνισής τους μέσα από την τεκνοποίηση αλλά ταυτόχρονα αντιδρούν με φόβο στη δυνατή ανδρική βούληση. Εδώ ο «μέσος άνθρωπος» είναι το πρόσωπο που έχει παραδοθεί στην κοινωνική ομάδα απαρνούμενο την προσωπική του βούληση και αποδεχόμενο τη συλλογική βούληση της ομάδας. Το νευρωτικό άτομο, αντίθετα με το φυσιολογικό άτομο, αδυνατεί να αποδεχθεί τη συλλογική βούληση της κοινωνικής ομάδας ενώ ταυτόχρονα δεν κατορθώνει να επιβάλλει σε αυτήν την προσωπική του βούληση. Ο ιδεώδης άνθρωπος, το δημιουργικό άτομο επιτυχαίνει την αρμονική εξισορρόπηση των προσταγών του περιβάλλοντος με τις υποκειμενικές ανάγκες και ορμές, προβάλλοντας προς τα έξω την προσωπική του βούληση.

Η Αμερικανίδα **Karen Horney** πίστευε ότι η δομή του χαρακτήρα αναπτύσσεται από το σύνολο των παιδικών εμπειριών του ατόμου και παγιώνεται για μερικούς στην κλασική ηλικία των πέντε ετών, για άλλους με το τέλος της εφηβείας, για κάποιους γύρω στα τριάντα και για ελάχιστους εξελίσσεται μέχρι και τα βάθη της τρίτης ηλικίας. Στην εξελικτική του πορεία μέσα στον κόσμο των ωρίμων που το περιτριγυρίζουν, το παιδί, σύμφωνα με τη θεωρητική τοποθέτηση της Χόρνεϊ, έχει τρεις πιθανές επιλογές και συγκεκριμένα: να προσεγγίσει τους ανθρώπους, να αντιπαραταχθεί με τους ανθρώπους ή να αποφύγει τους ανθρώπους.

Προσεγγίζοντας τους ανθρώπους το παιδί αποδέχεται την αδυναμία του και, ανεξάρτητα από τους ενδόμυχους φόβους του, πασχίζει να κερδίζει τη στοργή και την αγάπη τους. Αντιπαρτασόμενο το παιδί θεωρεί δεδομένη την εχθρότητα των συνανθρώπων του και αποφασίζει να τους πολεμήσει. Τελικά, αποφεύγοντας τους συνανθρώπους του το παιδί δεν επιθυμεί ούτε να εκλιπαρήσει τη στοργή τους ούτε να τους ανταγωνισθεί — αλλά απλούστατα να κρατηθεί μακριά τους. Η Χόρνεϊ δημιούργησε μια τρίπτυχη τυπολογία ανθρώπινων χαρακτήρων: **τον συμβιβαστικό, τον επιθετικό και τον αποξενωμένο τύπο**.

Ο **συμβιβαστικός τύπος** είναι το άτομο που δείχνει έντονα την ανάγκη του να κερδίσει τη στοργή και την εκτίμηση των συνανθρώπων του. Τα άτομα με χαρακτήρα συμβιβαστικού τύπου εί-

ναί πρόσωπα αδύναμα που εξαρτώνται άμεσα από άλλα πρόσωπα, αντλούν την αυτοπεποίθησή τους από τη στάση που οι τρίτοι κρατούν απέναντί τους και, αδυνατώντας να διακινδυνεύσουν την απώλεια της στοργής που τόσο πολύ χρειάζονται, καταπιέζουν κάθε είδος επιθετικότητας προτιμώντας να επωμισθούν τις ευθύνες και τις ενοχές ακόμη και όταν σε μια συγκεκριμένη κατάσταση δεν είναι... δικές τους!

Το άτομο με επιθετικό χαρακτήρα θεωρεί δεδομένη την εχθρότητα των τρίτων – ακόμη και όταν δεν υπάρχει – και, υιοθετώντας τη θέση ότι η ζωή είναι μια ατέλειωτη πάλη για την επιβίωση, πασχίζει για την απόκτηση δύναμης και εξουσίας. Στις διαπροσωπικές του σχέσεις το άτομο αυτό στοχεύει πάντοτε στην επικράτηση, στη μείωση του συνανθρώπου του, στη δική του τελική νίκη.

Το αποξενωμένο άτομο πασχίζει να διατηρήσει μια συναισθηματική απόσταση ασφαλείας από τους συνανθρώπους του, καθώς το συναίσθημα οικειότητας του δημιουργεί άγχος. Για να εξασφαλίσει την επιβίωσή του το άτομο προσπαθεί να γίνει συναισθηματικά αυτοδύναμο αποφεύγοντας τον ανταγωνισμό ή την αντιπαράθεση με τρίτους όσο και την οικειότητα και συναισθηματική εξάρτηση που μπορεί να απολήξουν σε ερωτικό «δεσμό».

Ο Erich Fromm όρισε τον χαρακτήρα ως «μία σταθερή δομή διοχέτευσης των ανθρώπινων ενεργειών στις διαδικασίες αφομοίωσης και κοινωνικοποίησης του ατόμου» και διαφοροποίησε πέντε τύπους χαρακτήρα, παίρνοντας ως βάση τον προσανατολισμό του ατόμου για την ικανοποίηση των υποκειμενικών του αναγκών μέσα στα πλαίσια του δεδομένου περιβάλλοντος στο οποίο ζει και λειτουργεί. Έτσι για τον Φρομμ έχουμε:

Το άτομο με προσανατολισμό αποδοχής πι-

στεύει ότι όλες του οι ανάγκες και επιθυμίες μπορούν να ικανοποιηθούν από εξωγενείς πηγές. Στηρίζεται στην εξουσία για άντληση γνώσης και βοήθειας και στους ανθρώπους για τη γενικότερη στήριξη της ατομικής του υπαρξιακής οντότητας.

Ο προσανατολισμός εκμετάλλευσης ωθεί το άτομο σε βίαιη απόκτηση αυτών που επιθυμεί με επιβολή του στους άλλους. Στις ερωτικές του σχέσεις αισθάνεται γοητευμένος μόνο όταν «κλέβει» από κάποιον το ταίρι του, ενώ στον κόσμο των ιδεών οικειοποιείται το έργο των άλλων παρουσιάζοντάς το ως δικό του έργο.

Το άτομο με έντονη αίσθηση φιλαργυρίας ή τσιγγουνιάς αναλώνει τις δραστηριότητές του στη συλλογή και παθολογική φύλαξη των «αποκτημάτων» του – όχι μόνο των υλικών αγαθών και χρημάτων αλλά και των σκέψεων, συναισθημάτων και άλλων συμβολικών αξιών και εννοιών.

Το άτομο με προσανατολισμό του «μάρκετινγκ» θεωρεί τις ικανότητές του ως «εμπόρευμα για πώληση ή αγορά» και ενώ διακατέχεται από ένα μόνιμο συναίσθημα ανασφάλειας και άγχους διαπραγματεύεται ασταμάτητα την αγοραπωλησία αναγκών, επιθυμιών ή μέσων ικανοποίησής τους.

Ο τύπος του παραγωγικού προσανατολισμού, σε αντίθεση με τους προηγούμενους, μη παραγωγικούς τύπους χαρακτήρα, αναφέρεται στον άνθρωπο με την ικανότητα να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του παραγωγικά και δημιουργικά. Το άτομο που διαθέτει τέτοιο τύπο χαρακτήρα δεν είναι απαραίτητο να γίνει μεγάλος επιστήμονας ή καλλιτέχνης. Ο Φρόμμ πίστευε ότι ο παραγωγικός χαρακτήρας δίνει στον άνθρωπο την ικανότητα να σκέφτεται ανεξάρτητα, να ικανοποιεί τις αισθήσεις του χωρίς άγχος, να χαίρεται τις ομορφιές της ζωής, τη Φύση και τις Τέχνες, με άλλα λόγια, να απολαμβάνει αυτήν την τόσο εφήμερη ζωή μας...